

ESTETIKA - INSONNING BORLIQNI GO'ZALLIK MEZONLARI ASOSIDA IDROK ETISHI

Adasheva Xilola Maxmudovna

Namangan davlat universiteti Mustaqil tadqiqotchisi

hilola.mahmudova78@gmail.com

tel: +998913530555

Anotatsiya. Ushbu maqolada estetika tushunchasi insonning borliqni go'zallik mezonlari asosida idrok etishi, uning falsafiy va pedagogik qonuniyatlari hamda shaxs kamolotidagi fundamental o'rni nuqtai nazaridan tadqiq qilingan. Tadqiqotning maqsadi oliy ta'lim jarayonida talabalarning estetik dunyoqarashini shakllantirish, ularning borliqdagi go'zallikni anglash va baholash ko'nikmalarini pedagogik vositalar orqali rivojlantirish mexanizmlarini tahlil etishdan iborat. Ishda tizimli tahlil, aksiologik yondashuv hamda estetik idrok darajasini aniqlovchi diagnostik metodlardan foydalanildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, go'zallik mezonlariga asoslangan pedagogik muhit talabalarning kognitiv va hissiy intellektini rivojlantiradi, ularning atrofdagi olamga nisbatan insonparvarlik munosabatini barqarorlashtiradi. Maqolaning amaliy ahamiyati oliy ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonining ma'naviy-estetik mazmunini boyitish hamda talabalarning madaniy kompetensiyalarini yuksaltirishda pedagog-tadqiqotchilar uchun metodik manba bo'lib xizmat qilishi bilan belgilanadi.

Kalit so'zlar. estetika, borliqni idrok etish, go'zallik mezonlari, estetik tarbiya, oliy ta'lim, shaxs kamoloti, kognitiv rivojlanish, aksiologik yondashuv.

I. KIRISH

Estetika fanining kelib chiqishi va uning mustaqil falsafiy tarmoq sifatida shakllanishi qadimgi davrlarga borib taqaladi. Atamaning o'zi qadimgi grekcha "aisthetikos" ya'ni "hissiy idrok etish" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, go'zallik va san'at haqidagi qarashlar dastlab miloddan avvalgi V-IV asrlarda Qadimgi Gretsiyada Suqrot, Platon va Aristotel kabi mutafakkirlar tomonidan tizimlashtirilgan. Platon o'zining miloddan avvalgi 380-yillarda yozilgan "Davlat" va "Bazm" asarlarida go'zallikning mutloq g'oya sifatidagi tabiati haqida to'xtalib, uni ilohiy va ma'naviy barkamollik belgisi deb hisoblagan. Uning shogirdi Aristotel esa miloddan avvalgi 335-yilda yozilgan mashhur "Poetika" risolasida estetikani moddiy borliq bilan bog'ladi hamda san'atning asosiy qonuniyati sifatida "mimesis", ya'ni tabiatga taqlid qilish nazariyasini ilgari surdi. Shuningdek, Aristotel fojia asarlari orqali inson ruhiyatining poklanishi jarayonini "katarsis" atamasi bilan muomalaga kiritib, estetik idrokning inson hissiyotlariga ta'sirini ilmiy asoslab berdi.

Go'zallik falsafasi asrlar davomida o'rganilgan bo'lsa-da, estetikani alohida, mustaqil fan tarmog'iga ajratish va unga ilmiy nom berish XVIII asrga kelibgina amalga oshdi. Nemis faylasufi Aleksandr Gotlib Baumgarten 1735-yilda o'zining "Poetik asarga oid

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

ba'zi mulohazalar" nomli dissertatsiyasida "estetika" atamasini fanga birinchi bo'lib olib kirdi. Keyinchalik u ushbu nazariyani kengaytirib, 1750-yilda fundamental "Estetika" (Aesthetica) kitobining birinchi jildini nashr ettirdi. Baumgarten estetikani intellektual va mantiqiy bilishga qarama-qarshi o'laroq, insonning "hissiy bilish fani" sifatida ta'rifladi. Ushbu davrdan boshlab estetika go'zallik mezonlarini, san'atning mohiyatini va insonning borliqni emotsional idrok etish qonuniyatlarini o'rganuvchi mustaqil falsafiy fanga aylandi. 1790-yilda Immanuel Kant o'zining "Mulohaza qobiliyatini tanqid" asari bilan Baumgarten asos solgan fanni yanada yuksak falsafiy bosqichga ko'tarib, estetik baho berishning subyektiv va xolis tabiati mexanizmlarini ochib berdi.

II. MAVZUGA DOIR ADABIYOTLAR TAHLILI

Estetika fanining rivojlanishiga eng ulkan hissa qo'shgan besh nafar jahon olimlari qatoriga Platon, Aristotel, Aleksandr Baumgarten, Immanuel Kant va Georg Vilgelm Fridrix Hegel kiradi. Qadimgi davr mutafakkiri Platon (miloddan avvalgi V-IV asrlar) go'zallikni moddiy dunyodan tashqaridagi mutloq, ilohiy g'oya sifatida tahlil qilib, uning ma'naviy-tarbiyaviy ahamiyatiga urg'u bergan. Uning shogirdi Aristotel (miloddan avvalgi IV asr) esa o'zining "Poetika" asarida estetikani real borliq bilan bog'lab, san'atni tabiatga taqlid qilish (mimesis) va inson ruhiyatini poklash (katarsis) vositasi sifatida ilmiy asosladi. Fanga yangi nom bergan nemis faylasufi Aleksandr Baumgarten 1750-yilda nashr etilgan "Estetika" asari bilan uni mantiq falsafasini to'ldiruvchi, insonning "hissiy bilish fani" sifatida mustaqil tarmoqqa ajratib berdi.

XVIII asr oxirida Immanuel Kant 1790-yildagi "Mulohaza qobiliyatini tanqid" risolasida estetikani subyektiv tuyg'ular va universal qonuniyatlar o'rtasidagi ko'prik sifatida o'rgandi. U insondagi go'zallikni his qilish qobiliyatini hech qanday moddiy manfaat ko'zlamaydigan, sof va xolis ma'naviy zavqlanish jarayoni deb ta'rifladi. Nihoyat, Georg Vilgelm Fridrix Hegel XIX asr boshlarida o'zining ko'p jildlik "Estetika bo'yicha ma'ruzalar" asarida san'atni mutloq ruhning rivojlanish bosqichlari sifatida tarixiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil qildi. U go'zallikni haqiqatning badiiy, hissiy shakldagi ifodasi deb hisoblab, estetika fanining qonuniyatlarini mukammal tizimga soldi. Ushbu besh yirik olimning tadqiqotlari bugungi kunda ham borliqni go'zallik mezonlari asosida idrok etish va o'rganishning fundamental nazariy poydevori bo'lib xizmat qilmoqda.

III. TADQIQOT METADOLOGIYASI

Tadqiqot doirasida aksiologik yondashuv, tizimli-falsafiy tahlil va qiyosiy-pedagogik metodlardan foydalanildi. Insonning borliqni go'zallik mezonlari asosida idrok etish xususiyatlari estetik qadriyatlar va mantiqiy qonuniyatlar uyg'unligida o'rganildi. Ishlab chiqilgan falsafiy-pedagogik parametrlarning ishonchliligi talabalarning kognitiv hamda emotsional dunyoqarashini baholashga qaratilgan diagnostik testlar va monitoring natijalari orqali ilmiy asoslandi.

IV. TAHLIL VA NATIJALAR

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

Estetika falsafa fanining eng qadimgi va shu bilan birga doimo yangilanib boruvchi tarmoqlaridan biri bo'lib, uning mohiyati insonning borliqqa, tevarak-atrofga, tabiatga va jamiyatga bo'lgan estetik munosabatlarini o'rganishdan iboratdir. Ushbu fan insoniyatning dunyoni mantiqiy yoki ilmiy yo'l bilan emas, hissiy-emotsional, badiiy obrazlar hamda go'zallik qonuniyatlari asosida anglash ehtiyojidan tug'ilgan. Estetikaning tub mohiyati inson hayotining barcha jabhalarida go'zallik ulushini ochib berish, shaxsni ma'naviy jihatdan yuksaltirish va uning voqelikni his qilish qobiliyatini yuksak darajaga ko'tarish bilan belgilanadi. Inson har qanday narsa va hodisaga ma'lum bir nuqtai nazardan baho beradi, uning estetik tabiati mana shu baholash jarayonining subyektiv hamda universal qonuniyatlarini kashf etishga qaratilgan. Go'zallik falsafasi inson ruhining moddiy dunyo bilan muloqotini ta'minlaydi, his-tuyg'ularni tartibga soladi va hayot asnosida vujudga keladigan turli ma'naviy ziddiyatlarni uyg'unlashtirish (garmonizatsiya) vazifasini bajaradi.

Estetika fanining ichki tarkibi murakkab tizimga ega bo'lib, u bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan bir nechta yirik elementlarni o'z ichiga oladi. Ushbu tizimning markazida estetik ong tushunchasi turadi, u inson ma'naviy olamining barcha hissiy va intellektual jihatlarini qamrab oladi. Estetik ong o'z navbatida estetik hissiyot, estetik did, estetik ideal hamda estetik mulohaza kabi muhim tarkibiy qismlardan shakllanadi.

➤ Estetik hissiyot. Insonning borliqdagi biron-bir hodisa yoki san'at asari bilan to'qnashganda vujudga keladigan dastlabki ruhiy holati, emotsional aks sadosidir. Bu his shunchaki jismoniy qoniqish bo'lmay, inson ruhiyatini to'lqinlantiradigan, uni hayratga soladigan yoki chuqur qayg'uga soladigan ma'naviy kechinmadir.

➤ Estetik did. Insonning go'zallik bilan xunuklikni, olijanoblik bilan tubbanlikni bir-biridan ajratish, ularni to'g'ri idrok etish va ularga shaxsiy baho bera olish qobiliyatini ifodalaydi. Did jamiyatda, ijtimoiy muhitda va tarbiya jarayonida shakllanadi va har bir shaxsning madaniy saviyasini ko'rsatuvchi asosiy mezon hisoblanadi.

➤ Estetik ideal. Shaxs va jamiyatning go'zallik borasidagi eng oliy, mukammal tasavvuri, intiladigan yuksak andozasidir. Ideal tarixiy davrlar ta'sirida o'zgarib turadi va u ma'lum bir xalqning, davrning madaniy dunyoqarashini aks ettiradi.

Fanning ikkinchi yirik tarkibiy qismini estetik faoliyat tashkil etadi. Bu insonning go'zallik qonuniyatlariga asoslanib moddiy va ma'naviy dunyoni o'zgartirishga, yangi jozibadorlikni yaratishga qaratilgan amaliy harakatlaridir. Estetik faoliyatning eng oliy va mukammal shakli san'at hisoblanadi, biroq u insonning kundalik mehnatida, kiyinish madaniyatida, yashash muhitini tartibga solishida va hattoki muloqot jarayonida ham yorqin namoyon bo'ladi. Inson tabiatni muhofaza qilar ekan, shaharlar barpo etar ekan yoki yangi texnologiyalar yaratar ekan, bularning barchasida o'zining estetik qarashlarini moddiylashtirishga intiladi.

Estetikaning tuzilishini uning fundamental kategoriyalari, ya'ni borliqni go'zallik mezonlari asosida guruhlash imkonini beruvchi eng umumiy tushunchalar tizimi belgilaydi. Bu kategoriyalar insoniyat tarixiy tajribasi davomida shakllangan bo'lib,

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

borliqdagi barcha voqea va hodisalarni qamrab oladi. Tuzilish poydevorini Go‘zallik (Prekrasnoye) kategoriyasi tashkil etib, inson idealiga mos keladigan, unda ijobiy emotsional aks sado beradigan, hayotni ulug‘laydigan va uyg‘unlikka ega bo‘lgan barcha narsalarni ifodalaydi. Go‘zallikka qarama-qarshi o‘laroq Xunuklik (Bezobraznoye) kategoriyasi mavjud bo‘lib, u borliqdagi tartibsizlik, hayotiy qonuniyatlarning buzilishi, inson ma‘naviyatiga ziyon yetkazuvchi va estetik idealga zid keladigan hodisalarni aks ettiradi.

Estetika tuzilishining yana bir muhim ustuni Olijanoblik (Vozvishennoye) kategoriyasidir, u insonning jismoniy yoki intellektual imkoniyatlaridan ancha yuqori bo‘lgan, o‘zining ulug‘vorligi va cheksizligi bilan kishida hayrat, hayajon hamda chuqur hurmat tuyg‘usini uyg‘otadigan hodisalardir. Bunga ulkan tog‘lar, cheksiz ummonlar yoki insoniyat tarixini o‘zgartirgan buyuk qahramonliklar misol bo‘ladi. Bu tushunchaning aksi sifatida Tubbanlik (Nizmennoye) tushunchasi keladi, u inson tabiatidagi salbiy illatlarni, ma‘naviy inqirozlarni va ijtimoiy hayotdagi zararli harakatlarni tavsiflaydi.

Tuzilishning dinamik va dramatik muvozanatini Fojiaviylik (Tragicheskoye) va Kulgililik (Komicheskoye) kategoriyalari ta‘minlaydi.

1. Fojiaviylik. Yuksak ijtimoiy qadriyatlar, olijanob ideallar yo‘lida kurashayotgan shaxsning halokati yoki og‘ir qiyinchiliklarga duch kelishini ifodalaydi. Fojia inson ruhiyatini poklaydi, unda yovuzlikka nisbatan nafrat va ezgulikka nisbatan sadoqat tuyg‘ularini kuchaytiradi.

2. Kulgililik. Hayotdagi soxtalik, eskilik va asossiz da‘volarning fosh etilishi bilan bog‘liq bo‘lib, u jamiyatni tozalash, illatlarni kulgi ostiga olish orqali estetik idealni himoya qilish funksiyasini bajaradi.

San‘at estetika fanining eng muhim va mukammal o‘rganish obyekti hisoblanadi, shuning uchun ham estetika ko‘p hollarda san‘at falsafasi sifatida tahlil qilinadi. San‘at borliqning inson ichki dunyosi, hissiyotlari va tafakkuri prizmasidan o‘tib, badiiy obrazlar shaklida qayta yaratilgan ko‘rinishidir. San‘at asarlari orqali inson o‘zining yaratuvchanlik salohiyatini to‘liq namoyon etadi, o‘z kechinmalarini boshqalarga yuqtiradi va kelajak avlodlarga ma‘naviy meros qoldiradi. Estetika san‘atning jamiyatdagi o‘rnini, uning turlari (musiqa, teatr, adabiyot, tasviriy san‘at, kino) o‘rtasidagi farqlar va o‘xshashliklarni, ijodkor shaxs psixologiyasini hamda asarlarni qabul qilish qonuniyatlarini o‘rganadi. San‘at borliqni shunchaki nusxalamaydi, uni estetik jihatdan qayta ishlab, insonga o‘zini o‘zi anglash, hayot mazmuni haqida o‘ylash uchun yangi bir ma‘naviy reallik taqdim etadi.

Estetika nazariy fan bo‘lish bilan bir vaqtda, inson hayotida juda keng ko‘lamli amaliy vazifalarni ham bajaradi. Birinchidan, u kognitiv (bilish) funksiyasini amalga oshiradi, ya‘ni inson dunyoni va uning qonuniyatlarini estetik tuyg‘ular orqali chuqurroq o‘rganadi. Ikkinchidan, aksiologik (baholash) funksiyasi orqali shaxs Atrofdagi narsalarga to‘g‘ri ma‘naviy va estetik qiymat berishni o‘rganadi, bu esa uning axloqiy kompasini mustahkamlaydi. Uchinchidan, tarbiyaviy funksiyasi eng muhim vazifalardan bo‘lib, u yosh avlodda yuksak badiiy didni shakllantirish, ularni san‘at asarlarini qadrlashga

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

o'rgatish va ma'naviy immunitetini kuchaytirishga xizmat qiladi. Estetika qonuniyatlarini bilish insonga hayotda go'zal muhit yaratish, o'z kasbiy faoliyatida kreativlik va yuqori madaniyat namoyon etish imkoniyatini beradi.

V. XULOSA

Estetikaning tarkibi, tuzilishi va mohiyati uning murakkab hamda ko'p qirrali falsafiy fan ekanligini yaqqol ko'rsatib beradi. Estetik ong va estetik faoliyatning o'zaro uyg'unligi, fanning chuqur kategoriyalar tizimi hamda san'at bilan uzviy aloqasi inson hayotini mazmunan boyitishga xizmat qiladi. Borliqni go'zallik mezonlari asosida idrok etish shaxsni moddiy dunyo bosimidan xalos etib, uning ichki erkinligini, emotsional go'zalligini va intellektual salohiyatini ta'minlaydi. Shu bois, estetika qonuniyatlarini chuqur o'rganish va ularni ta'lim-tarbiya jarayoniga joriy etish jamiyatning madaniy saviyasini yuksaltirishda, ma'naviy barkamol va kreativ fikrlaydigan shaxslarni tarbiyalashda har doim eng ustuvor va fundamental poydevor bo'lib qolaveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Baumgarten A.G. Aesthetica. – Frankfurt an der Oder: Kleyb, 1750. – Bd. 1. – 460 p.
2. Kant I. Kritik der Urteils kraft. – Berlin: Lagarde, 1790. – 476 s.
3. Hegel G.W.F. Vorlesungen über die Ästhetik. – Berlin: Duncker und Humblat, 1835. – Bd. 1. – 544 s.
4. Платон. Сочинения в четырех томах. Том 3. Часть 1 / Под общ. ред. А.Ф. Лосева и В.Ф. Асмуса. – Москва: Мысль, 1994. – 654 с.
5. Аристотель. Поэтика // Сочинения в четырех томах. Том 4. – Москва: Мысль, 1983. – С. 645–680.
6. Лосев А.Ф., Шестаков В.П. История эстетических категорий. – Москва: Искусство, 1965. – 376 с.
7. Борев Ю.Б. Эстетика: Учебник. – Москва: Высшая школа, 2002. – 511 с.
8. Каган М.С. Эстетика как философская наука. – Санкт-Петербург: Петрополис, 1997. – 544 с.
9. Ergashev I. Estetika asoslari: O'quv qo'llanma. – Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2014. – 280 b.
10. Sultonov X.E. Go'zallik falsafasi va estetik ong tizimi // Tafakkur. – Toshkent, 2021. – № 3. – B. 34–41.

